

УДК 364.4-053.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-238-247

Литвинова Наталія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.
litvinovan76@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2643-2031>

**МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДИТИНИ ДО ПОВЕРНЕННЯ
В БІОЛОГІЧНУ СІМ'Ю ПІСЛЯ ТРИВАЛОГО ПЕРЕБУВАННЯ
В ІНТЕРНАТНОМУ ЗАКЛАДІ**

За інформацією Міністерства соціальної політики, близько 100 тисяч дітей перебувають в інтернатних закладах. Із них лише 6-8 тисяч – діти-сироти та позбавлені батьківської опіки. Тобто решта – це діти, в яких не розірвані стосунки із біологічними батьками. Дослідження та практична діяльність за останні шість десятиліть доводять шкідливість процесу інституціоналізації для дітей. Оптимальною умовою для зростання і розвитку дитини є надійна сім'я, в якій він відчуває себе у безпеці.

У сучасній соціальній педагогіці розкрито теоретико-методологічні та методичні засади соціально-педагогічної роботи з сім'єю (О. Демченко, О. Добош В. Постовий, А. Рацул, І. Сіданіч, З. Янішевська та ін.).

У межах вивчення зазначеної проблеми важливими є роботи, присвячені чинникам виникнення, розвитку прийомного батьківства, організації й функціонування інституту прийомної сім'ї (А. Капська, Г. Бевз, Н. Заверико, Л. Оліференко, І. Зверева, Н. Комарова, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко).

Роботу щодо зближення дитини з біологічною сім'єю рекомендується розпочинати в період її перебування в інтернатному закладі, а не після повернення в сім'ю.

Робота з дитиною та сім'єю – один із етапів інтеграційного процесу. Провідним компонентом якого є безпосередня підготовка біологічної сім'ї до зустрічі дитини та спільного проживання з нею та підготовка дитини до повернення додому.

У роботі щодо повернення дитини з інтернатного закладу доцільно враховувати її вік, стан здоров'я, рівень розвитку, життєвий досвід, ступінь прихильності до батьків або інших осіб, з якими вона проживала, тощо. Фахівцям, які визначають якість контакту, при оцінюванні взаємодії дитини з її родичами рекомендується приділяти увагу її

реагуванню, настрою та ставленню до них, а не дослухатися тільки до суб'єктивної думки дорослих.

Соціальний педагог, у процесі налагодження та розвитку взаємодії дитини з батьками може використовувати сукупність існуючих традиційних та інтегративних методів, форм соціально-педагогічної роботи, які класифікуються (Архипова & Майборода, с. 2011):

- 1) за кількісним складом учасників (індивідуальні, групові, масові);
- 2) за домінуючим засобом впливу на сім'ю (словесні, практичні, наочні);
- 3) за складністю побудови (прості, складні, комплексні);
- 4) за часом проведення (короткочасні, періодичні, систематичні, довготривалі).

Проаналізуємо сутність окремих форм та методів роботи з сім'єю у процесі реінтеграції:

Індивідуальне консультування. Ефективне консультування є складним і в кожному випадку унікальним процесом, який реалізовується фахівцем у співпраці з клієнтом, а не замість нього. Під час індивідуальних консультацій батьків, котрі готуються до повернення або влаштування дитини, розглядаються різні запити: проблема взаємин батьків з дітьми, батьківських позицій, сімейні конфлікти, підготовка до школи, особливості розвитку дітей в конкретний віковий період, дитячі капризи, страхи, агресивність, неслухняність, дозвілля в сім'ї та інші.

Соціально-педагогічна робота з батьками – досить складний напрям. Часто батькам складно визнавати помилковість своїх думок, почуттів, дій. На тлі цього батьки для дитини рідко сприймаються єдиним цілим. Формування навичок усвідомленого батьківства, є умовою повноцінного розвитку дитини та реалізації прав дитини в сім'ї.

Одже, успішне індивідуальне консультування є особливим видом допомоги, яка ґрунтується на енергії емпатії, уважного ставлення до сильних сторін членів сім'ї, конгруентності почуттів, взаємодовірливих і конструктивних відносинах.

Інтерактивна бесіда з батьками. Цей метод характеризується невимушеним, відвертим спілкуванням з актуальних питань в умовах співпраці і взаємодії, «на рівних». На початковому етапі необхідно встановити емоційний контакт з клієнтом, проявляючи доброзичливість і особливу тактовність. Дуже важливо налаштувати аудиторію на сприйняття інформації та розташувати її до себе.

Суть означеного методу полягає в спільному пошуку разом з учасниками відповідей на проблемні питання у поведінці, ставлячи відповідні запитання і даючи можливість учасникам поставити запитання один до одного. Далі обидві сторони процесу бесіди намагаються виокремити позитив і негатив, спробувати сформувати нову модель поведінки, яка б дозволила попередити негативний розвиток подій, знайти точки опору, переломні моменти, розглянути ситуацію

повернення дитини під різними кутами зору тощо.

Школа батьківської підтримки. Навчальні групи для батьків зорієнтовані на те, щоб їх учасники краще пізнали себе, усвідомили власні проблеми та отримали підтримку в процесі розв'язання проблемної ситуації, налагодили міжособистісну комунікацію як одного з важливих чинників поліпшення соціального самопочуття, усунули труднощі у реалізації власного потенціалу.

Підтримка батьківства спрямована на підвищення рівня знань та практичних навичок батьків, які беруть участь у процесі реінтеграції дитини, з метою поліпшення якості догляду за дитиною, задоволення її фізичних, емоційних, інтелектуальних, соціальних і духовних потреб.

Отже, групова робота дає змогу розширити карту соціальних контактів, отримати підтримку та зворотній зв'язок від учасників групи, усвідомити цінність інших людей та розв'язати певні соціальні проблеми.

Організація спільного дозвілля (організація та проведення дозвіллевої діяльності, лижні, велосипедні сімейні прогулянки, розвиток творчих нахилів особистості, екскурсії, майстер-класи). Соціальний педагог, з одного боку, є учасником спільної діяльності дітей та дорослих, з іншого – організатором цієї діяльності, спрямованої на розвиток ініціативи, творчості тощо.

Спільна креативна діяльність покращує психоемоційний стан учасників, розкриває їх ресурси, допомагає налагодити нові позитивні соціальні контакти. Розвиває вміння відкрито висловлювати свої почуття по відношенню до різних життєвих ситуацій, знімає напругу, емоційно зближує дитину і батьків.

«Книга життя». На шостому кроці реінтеграції, а саме етапі роботи з сім'єю, разом із дитиною корисно скласти її власну книгу життєвих історій. «Книга життя» – це інструмент, за допомогою якої спеціаліст (соціальний педагог, психолог) допомагає дитині реконструювати власний життєвий досвід і сформувані цілісне сприйняття самого себе.

Метою роботи над «книгою» є усвідомлення дитиною цілісної картини свого життя.

Завданням роботи над «Книгою життя» є (Омельченко, 2016):

1. Реконструювання подій життя дитини до потрапляння в установу.

2. Допомога дитині в усвідомленні та прийнятті свого справжнього.

3. Допомога дитині в плануванні свого майбутнього.

3. Сприяння дитині в розвитку навичок саморефлексії.

4. Психологічна підтримка і пошук внутрішніх ресурсів.

«Книга життя», створена разом з дитиною, містить ключову інформацію про її минуле. Вона допомагає дитині зрозуміти і примиритися з тим, що з нею сталося; чому, коли і як дитині довелося розлучитися з батьками, і що відбулось далі. Книга також допомагає

дитині розвинути сильне почуття ідентичності, оскільки вона містить важливі дані про її розвиток та життєвий досвід (коли дитина вперше пішла, сказала перше слово, які її улюблені страви та ігри; опис особливих для дитини подій чи спогадів).

Зазвичай, це батьківські спогади, і саме батьки розповідають про це дитині, коли вона виростає. Однак, що стосується багатьох дітей, які тривалий час знаходилися в інституціях, то уся необхідна документація рідко зберігається в повному обсязі. Змісту записів більшості дітей зазвичай недостатньо для розвитку почуття власної історії та ідентичності. Багато дітей старшого віку, які мешкають в інституціях, абсолютно нічого не знають про те, що сталося з ними протягом перших трьох років життя. Надзвичайно важливо допомогти цим дітям реконструювати історію власного життя.

«Книга життя», допоможе вихованцю інтернатного закладу зрозуміти та психологічно прийняти події, що відбулися чи відбуваються (чому, коли та де їх розлучили з біологічними батьками, що сталося потім). Після вилучення із сім'ї, дитина фактично позбавляється права «суспільно схвалено» говорити про своє минуле. Соціальне оточення нерідко демонструє негативне ставлення до батьків і кровних родичів вихованців інституційних закладів. Інша крайність, коли навіть спеціалісти, шкодуючи почуття дитини, можуть не говорити з ним про його минуле, побоюючись вдруге травмувати. Частіше відбувається замовчування важливих для формування ідентичності дитини тем – сім'я, древо роду, родина, дім, сімейна реліквія.

Фактична відсутність батьків і родичів поруч з дітьми, призводить до інформаційно-смысловому вакууму і підвищує значущість соціального педагога/ психолога, який може стати для дитини справжнім провідником в його особисту історію. Проте при цьому не можна негативно висловлюватися про біологічних батьків дитини.

«Книга життя» складається з чотирьох розділів: «Моє минуле», «Моє теперішнє», «Моє майбутнє», а випереджає роботу над цими основними розділами Вступна частина. В кінці кожного з основних розділів («Моє минуле», «Моє теперішнє», «Моє майбутнє») закріплено вільні 2 листа, справедливо припускаючи, що у кожної дитини є щось особливе в своє минуле, сьогодення і майбутньому, чого не охопити загальними для всіх завданнями. Над чим ще попрацювати тут з дитиною і про що поміркувати, може стати зрозумілим в ході роботи над іншими розділами.

Починати потрібно саме з вступної частини. Після того як вона пройдена, дитині пропонується самостійно вибрати, з чим йому працювати далі. Іноді дітям буває більш безпечно почати з теперішнього (або навіть майбутнього) і тільки в процесі – коли довіра до ситуації (і до дорослого) встановлено – підійти до теми минулого. Робота один на один з фахівцем, спілкування один на один з зацікавленим дорослим несе в собі важливий зміст і додаткову користь для дитини.

Не рекомендовано віддавати дитині пропонувану «Книгу життя» для самостійної роботи. Участь дорослого при роботі над «Книгою життя» створює ту саму «зону найближчого розвитку», коли в дитини виходить зробити щось краще і більше, ніж у нього б вийшло на самоті. Дорослий мотивує дитину до роботи, підбадьорює, підтримує, дає додаткові роз'яснення до завдань. Крім цього, робота над деякими завданнями «Книги життя» передбачає попередню роботу дорослого: збір інформації, пошук фотографій, виготовлення ксерокопій з документів.

«Книга життя» повинна містити наступні деталі:

- Ім'я (включаючи, якщо це можливо, детальну інформацію про те, чому було обране саме це ім'я, хто запропонував, чи є родичі з таким ім'ям. Потрібно зібрати додаткову інформацію про значення імені дитини і про те, яких відомих людей звать так само. Для дитини може бути важливо дізнатися, що таке ж ім'я, як у нього, було (є) у відомих полководців, поетів, мандрівників, святих. Розказати йому про цих людей.

- Дата та місце народження (з деталями). Дуже важливо знайти і задалегідь зняти копію свідоцтва про народження дитини. Цей документ містить багато важливої інформації, яку можна і потрібно знати кожній дитині. Крім того, наявність цього документа може підтримати дитину, вселивши йому почуття впевненості і давши відчуття стабільності: він існує, він важливий, у нього, як у дорослого, є справжні документи.

- Перші фотографії. Якщо таких фотографій немає, дитині варто запропонувати зобразити себе немовлям. Можливо, це стане першим випадком, коли дитину заохочуватимуть уявити себе у дуже ранньому віці. І навіть якщо отримати точної картини не вдасться, той факт, що дитина почне думати про те, що колись вона була маленькою, є першим важливим кроком до реконструювання її історії. Роботу над цією сторінкою можна розпочати з недавньої фотографії дитини, спеціально її зробити в ході першого заняття, потім роздрукувати і вклеїти в відведене місце.

- Детальна інформація та (якщо можливо) фотографії її батьків, братів, сестер, інших родичів. На кого найбільше схожа дитина? Навіть якщо фотографій немає, доцільно детально описати зовнішність, таланти, інтереси батьків, родичів, бо все це може стати невід'ємною складовою формування у дитини прив'язаності до них. Інформація про те, як звать / звали батьків, є в свідоцтві про народження. Більш розгорнута інформація повинна міститися в особовій справі. Дитині буде цікаво дізнатися, скільки років було його мамі/ батькові, коли він народився. Нехай дитина напише, що ще йому відомо про батьків (це можуть бути якісь особисті його спогади або інформація від соціального педагога).

- Ключові віхи розвитку дитини. Коли дитина почала сидіти, зробила перші кроки, сказала перше слово, навчилася їсти ложкою?

- Особливі події в житті дитини. Перший день в яслах чи в школі, та інші важливі деталі щодо освіти – імена перших вчителів, найулюбленіші та найуспішніші предмети в школі, які гуртки відвідувала. Свята: куди ходила дитина, з ким, що там відбувалося? На цій сторінці дитині пропонується пригадати значущих людей, які відігравали велику роль в його житті. Окремо зверніть увагу дитини, що тут можна згадувати не тільки родичів. На етапі, що передує вилученню дитини з родини, у дітей можуть складатися якісь особливо довірчі відносини з кимось із сусідів, зі шкільною вчителькою, з друзями, з батьками когось із однокласників, хрещеними батьками дитини. Згодом соціальному педагогу варто розшукати цих людей. Можливо, вони зможуть підтримувати дитину в процесі реінтеграції до біологічної сім'ї чи в сімейні форми виховання.

- Малюнки та картинки дитини у різному віці, особливо ті, що пов'язані з особливими подіями в житті дитини, а також ті, що відображають її ідентичність: відбитки рук та ніг, автопортрети, зображення родини, будинку, друзів тощо.

Заповнення «Книги життя» має проходити у формі набуття інтерактивного досвіду взаємодії між дитиною та соціальним працівником/ психологом. Та варто пам'ятати: реконструювати минуле підлітка, зазвичай, трохи складніше: відтоді минуло більше часу, а самі діти пережили більше змін у своєму житті. Однак відновлення історії життя може стати надзвичайно корисним і благотворним досвідом, який зближить підлітка з його піклувальником/ соціальним працівником/ психологом. Крім того, більш старша дитина може налагодити контакти зі своїми батьками, родичами, братами, сестрами, колишніми вчителями та старими шкільними друзями.

«Лінія життя». Це хронологічний перелік всіх самих важливих подій із минулого дитини (клієнта). Перед початком створення інструменту, щоб допомогти дитині заповнити свою «лінію», спеціаліст має підготуватися: зібрати основні факти з життя дитини. Іноді спеціаліст не має ґрунтовної інформації щодо дитини, тоді він може вислухати клієнта і зафіксувати розповідь в процесі проведення методики. Створення «Лінії життя» допомагає структурувати минуле, проаналізувати отриманий життєвий досвід, записати всі важливі на думку дитини події, які можуть бути як позитивними, так і травматичними спогадами.

Діти, які мають досвід сімейного неблагополуччя, вилученням із сім'ї, капсулюються в минулих травматичних подіях. Вони, ніби стають відокремленими від реальності. Повернути їх у «теперішнє» можна діагностико-терапевтичною методикою «Лінія життя».

Її можна проводити тільки індивідуально, коли є запас часу і ресурсу. Один з варіантів цієї методики припускає наступну інструкцію (Ройз, 2009): «Намалюйте на аркуші паперу, відступивши від краю 2 сантиметри, лінію зверху вниз, довжиною майже у весь лист. З одного

краю лінії напишіть 0, з іншого – 100. Це буде ваша лінія життя. 0 – це ваше народження, 100 – це, напевно, щось близьке до завершення життя.

Тепер (після того, як лінія намальована) позначте ризикою на лінії то місце свого життя, де ви зараз перебуваєте. Який шматок життя ви вже прожили, де ви зараз?

А тепер позначте ризиками і коротко підпишіть всі самі значущі для вас події, які у вас були в житті. Це могли бути події, які відбувалися з вами, або події, свідками яких ви були. Але це самі значущі для вас події в минулому.

Наступним кроком спробуйте відзначити ризиками і коротко підписати всі самі значущі події вашого життя, які, як ви думаєте або навіть очікуєте, сподіваєтеся, з вами ще тільки відбудуться».

Надалі по малюнку проводиться бесіда з клієнтом. Хоча на лінії життя клієнт малює своє життя, а не історію сім'ї, досвід використання методики говорить, що спеціаліст вже отримує важливу інформацію про сімейне життя клієнта.

Таким чином, реінтеграцію можна вважати глибинним і складним процесом управління змінами у житті дітей, їхніх родин і піклувальників (теперішніх і майбутніх). Використання розглянутих форм та методів роботи з сім'єю у процесі реінтеграції сприятиме системній підготовці сім'ї до створення турботливого сімейного середовища, подоланню складних життєвих обставин, вироблення внутрішніх механізмів вирішення проблем, підвищення батьківських компетенцій, мінімізації дитячої травми і повернення додому дитини.

Список використаної літератури

- 1. Методичні** рекомендації щодо реінтеграції вихованців інтернатних закладів у сімейне середовище. URL: <https://chocssdm.jimdofree.com/>.
- 2. Методи** та технології роботи соціального педагога: навчальний посібник / авт.-уклад.: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 496 с.
- 3. «Книга** Життя». URL: http://www.detinashi.ru/admin/app/webroot/images/content/file/Kniga_Zhizni.pdf.
- 4. Лідерс А. Г.** Психологічне обстеження сім'ї: навч. посібник-практикум для студ. фак. психології вищ. навч. закладів. 2-е вид., стер. К.: Видавничий центр «Академія», 2007. 432 с.
- 5. Світлана Ройз.** Лінія Життя. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/08/05/%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%8F-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F/>

References

- 1. Methodychni** rekomendatsii shchodo reintehratsii vykhovantsiv internatnykh zakladiv u simeine seredovyshe [Methodical recommendations on reintegration of pupils of boarding schools into the family environment]. Retrieved from <https://chocssdm.jimdofree.com/> [in Ukrainian].

2. Arkhypova, S. P., Maiboroda, H. Ya. & Tiutiunnyk, O. V. (Eds.). (2011). *Metody ta tekhnolohii roboty sotsialnoho pedahoha* [Methods and technologies of social pedagogue work]. K.: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian]. 3. **Kniga Zhizni** [«Book of Life»]. Retrieved from http://www.detinashi.ru/admin/app/webroot/images/content/file/Kniga_Zhizni.pdf [in Russian]. 4. **Liders, A. H.** (2007). *Psykhologichne obstezhennia simi* [Psychological examination of the family]. 2-e vyd., cter. K.: Vydavnychi tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian]. 5. **Roiz, S.** (2009). *Liniia Zhyttia* [Life Line]. Retrieved from <https://dytpsyholog.com/2015/08/05/%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%8F-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F/> [in Ukrainian].

Литвинова Н. А. Методи соціально-педагогічної роботи щодо підготовки дитини до повернення в біологічну сім'ю після тривалого перебування в інтернатному закладі

У статті розкрито один із етапів процесу реінтеграції дитини в сім'ю. Провідним компонентом якого є безпосередня підготовка біологічної сім'ї до зустрічі дитини та спільного проживання з нею, а також підготовка дитини до повернення додому.

Представлені методи соціально-педагогічної роботи з сім'єю у процесі реінтеграції сприятимуть системній підготовці сім'ї до створення турботливого сімейного середовища, подоланню складних життєвих обставин, вироблення внутрішніх механізмів вирішення проблем, підвищення батьківських компетенцій, мінімізації дитячої травми і повернення додому дитини.

Стаття містить сукупність існуючих традиційних та інтегративних методів, форм соціально-педагогічної роботи: Індивідуальне консультування, інтерактивна бесіда з батьками, школа батьківської підтримки, організація спільного дозвілля, «Книга життя» та «Лінія життя».

Автором деталізовано такий інструмент, як «Книга життя», за допомогою якого спеціаліст (соціальний педагог, психолог) може допомогти дитині реконструювати власний життєвий досвід і сформуванню цілісного сприйняття самого себе. Спеціаліст мотивує дитину до роботи, підбадьорює, підтримує, дає додаткові роз'яснення до завдань. Крім цього, робота над деякими завданнями «Книги життя» передбачає попередню роботу дорослого: збір інформації, пошук фотографій, виготовлення ксерокопій з документів.

«Книга життя» складається з чотирьох розділів: «Моє минуле», «Моє теперішнє», «Моє майбутнє», а випереджає роботу над цими основними розділами Вступна частина. Заповнення «Книги життя» має проходити у формі набуття інтерактивного досвіду взаємодії між дитиною та соціальним педагогом / психологом.

Ключові слова: методи, дитина, сім'я, соціально-педагогічна робота.

Литвинова Н. А. Методы социально-педагогической работы по подготовке ребенка к возвращению в биологическую семью после длительного пребывания в интернатном заведении

В статье раскрыт один из этапов процесса реинтеграции ребенка в семью. Ведущим компонентом которого является непосредственная подготовка биологической семьи к встрече ребенка и совместного проживания с ним, а также подготовка ребенка к возвращению домой.

Представлены методы социальной работы с семьей в процессе реинтеграции способствовать системной подготовке семьи к созданию заботливого семейной среды, преодолению сложных жизненных обстоятельствах, выработки внутренних механизмов решения проблем, повышение родительских компетенций, минимизации детской травмы и возвращения домой ребенка.

Статья содержит совокупность существующих традиционных и интегративных методов, форм социальной работы: Индивидуальное консультирование, интерактивная беседа с родителями, школа родительской поддержки, организация совместного досуга, «Книга жизни» и «Линия жизни».

Автором детализировано такой инструмент, как «Книга жизни», с помощью которого специалист (социальный педагог, психолог) может помочь ребенку реконструировать собственный жизненный опыт и сформировать целостное восприятие самого себя. Специалист мотивирует ребенка к работе, подбадривает, поддерживает, дает дополнительные разъяснения к заданиям. Кроме этого, работа над некоторыми задачами «Книги жизни» предполагает предварительную работу взрослого: сбор информации, поиск фотографий, изготовление ксерокопий с документов.

«Книга жизни» состоит из четырех разделов: «Мое прошлое», «Мое настоящее», «Мое будущее», а опережает работу над этими основными разделами Вступительная часть. Заполнение «Книги жизни» должен проходить в форме приобретения интерактивного опыта взаимодействия между ребенком и социальным педагогом / психологом.

Ключевые слова: методы, ребенок, семья, социально-педагогическая работа.

Lytvynova N. Methods of Social and Pedagogical Work on Preparing a Child for Return to a Biological Family After a Long Stay in a Boarding School

The article describes one of the steps in the process of reintegrating a child into a family. A leading component is the immediate preparation of the biological family for the meeting and cohabitation with the child, as well as the preparation for the return home.

The presented methods of social and pedagogical work with the family in the process of reintegration will contribute to the systematic preparation of the family for creating a caring family environment, overcoming difficult life

circumstances, developing internal mechanisms for solving problems, enhancing parental competences, minimizing child trauma and returning home.

The article contains a set of existing traditional and integrative methods, forms of social and pedagogical work: Individual counseling, interactive conversation with parents, school of parental support, organization of leisure, «Life Book» and «Life Line».

The author details a tool such as the Book of Life, through which a specialist (social educator, psychologist) can help a child reconstruct their own life experiences and form a holistic perception of themselves. The specialist motivates the child to work, encourages, supports, gives additional explanations for the tasks. In addition, working on some of the tasks of the «Book of Life» involves the previous work of an adult: gathering information, finding photos, making photocopies of documents.

The Book of Life consists of four sections: My Past, My Present, My Future, and precedes the work on these main sections. Filling out the Life Book should take the form of an interactive experience of interaction between the child and the social educator / psychologist.

Key words: methods, child, family, social and pedagogical work.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

Прийнято до друку 01.03.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.